

”אמר רבה הזורק מטבע של חברו לים הגדול פטור” (דף צ”ח.) / צבי מור

ראשי פרקים:

1. הקדמה
2. הא מנח קמך
3. שיטת רש”י
4. שיטת תוספות
5. באור מחלוקת רש”י ותוספות
6. שיטת הראב”ד בעניין הפטור
7. הבנת הרשב”א בקושיית רבא
8. הבנת קצה”ח בנמ”י ובעה”מ
9. סיכום

1. הקדמה

ישנם סוגי נזקים, שרב בהם המרחק בין הנזק למעשה. לכאורה היינו מחייבים אדם על מעשיו גם אם הנזק רחוק מאד, שכן ”אדם מועד לעולם” ולכן צריך להיות אחראי למעשיו תמיד. אמנם הדין הוא שאין אדם מתחייב בנזקים שנגרמו ע”י מעשיו עד לתוצאות הרחוקות ביותר, שאם כן, אין לדבר סוף שיכולות הן להימשך עוד ועוד. כלומר התורה צמצמה כאן את המושג ”אדם מועד לעולם” עד לגבולות סבירים שבהם באמת מחייבים את עושה המעשה. לכן היה צורך לתחום בתוך שרשרת המעשים המקשרים את המעשה אל הנזק שבסופו ולומר שעד לגבול מסוים אדם אחראי למעשיו ומתחייב, ומכאן ואילך הרי הוא פטור. נושא מורכב זה של המרחק בין המעשה לנזק נקרא גרמא בניזקין או גרמי. נחלקו הראשונים בהגדרת שני מושגים אלו וכן בשאלה האם הם שני מושגים שונים הדורשים הגדרות שונות או שני שמות למושג אחד¹. הגמי בצ”ח ע”א מביאה ארבע מימרות של רבה העוסקות בסוגי נזקים ”מיוחדים” אלו שבהם רב המרחק בין המעשה לתוצאה או נזקים שאין במעשה כדי לחייב את העושה. המאמר אינו עוסק בהבחנה שבין גרמא לגרמי, אם זו אכן קיימת, אלא דן במקרה של זורק מטבע לים הגדול ובעיקר בהגדרה של ”הא מנח קמך”, שזה המקרה הראשון מהארבעה. כמו כן יובאו במאמר דעות ראשונים בהגדרת סיבת הפטור במקרים אלו :

האם מדובר בגרמא או גרמי או סיבת פטור ספציפית לכל מקרה ומקרה. ההבחנה היסודית בין גזלן למזיק טוענת שגזלן פוגע בבעלים ומזיק פוגע בחפץ. הסבר הדברים: הגזלן מנתק את החפץ מבעליו ובכך פוגע בבעלותם על החפץ שכן בעלות על חפץ משמעותה יכולת השימוש בו. לעומת הגזלן המזיק אינו פוגע בבעלות הבעלים אך מחסר בחפץ עצמו: בשלמותו הפיזית ובערכו הממוני. החידוש של רבה בסוגיה הוא שאם אדם זרק מטבע חברו לים במקום שאין יכול להעלותה ע”י אמודאי והמטבע

¹ זו שיטת רש”י שגרמא וגרמי הם היינו הך. ומוכיח הש”ך בחו”מ סי’ תי”ח סק”ד ע”פ הגמי לעיל נ”ה ע”ב: ”תניא אמר ר’ יהושע ארבעה דברים העושה אותן פטור מדיני אדם וחייב דיני שמיים”. וברש”י שם בד”ה: ”פטור מדיני אדם” – ”קסבר גרמא בניזקין פטור” ומילת ”קסבר” – משמעותה, שיש החולק הסובר שגרמא בניזקין חייב, והרי פשוט לגמי בכ”מ שפטור, אלא ודאי שגרמא וגרמי הם היינו הך, וכוונת רש”י שר’ יהושע לא דן דינא דגרמי ולכן פטור.

אינה נראית הרי הוא נחשב מזיק גמור. היינו שיש אופן שבו איבוד ממון מן הבעלים בצורה מוחלטת נחשב למזיק בידיים.

2. הא מנח קמד

"אמר רבה הזורק מטבע של חבירו לים הגדול פטור. מאי טעמא אמר הא מנח קמד אי בעית שקליה והני מילי בצלולין דקא חזי ליה אבל עכורין דלא קא חזי ליה לא והני מילי דאדיה אדויי אבל שקליה בידיה מיגזל גזליה השבה בעי מיעבד".
משמע בגמרא שיש שני תנאים לכך שפטור הזורק בטענת "הא מנח קמד" והם: א. המים צלולים באופן שיראו את המטבע שקועה במים, כלומר קשר עין רצוף של בעל המטבע עם המטבע משעת נפילתה עד שקיעתה בים. ב. זריקת המטבע היתה באופן של "אדיה אדויי" ולא ב"שקליה בידיה"². כלומר הזורק לא נגע בכלל במטבע, אלא הכה תחת יד הבעלים ונפלה המטבע מאליה לים. כדי להיפטר מחויב ששני התנאים יקוימו, שכן אם המים אכן צלולים אך הזריקה היתה באופן של "שקליה בידיה", שלקח ממש מידו זרק לים הרי שהוא גזלן ומתחייב בהשבה קודם שהגיעה המטבע לים. וכן אם זרק באופן של "אדיה אדויי" אך המים עכורין – נחשב לו כמעשה בידיים ממש וכאילו שמאבד את המטבע ע"י פעולה פיזית במטבע כגון "שייפא בשופינא" (להלן "השף מטבע של חברו"). כך עולה מדברי רש"י³ שלשיטתו: אין המעשה קובע את הפטור מהתשלום לאמודאי, אלא מראית המים היא הקובעת, שהרי לפי המים אנו רואים אם המטבע אבודה או לא ולכן כשזרק למים עכורין אע"פ שזרק באופן של "אדיה אדויי" הרי הוא מתחייב כעושה מעשה בידיים בגוף המטבע⁴. מאידך ברש"י⁵ משמע שהמעשה קובע שכן אע"פ שהמים צלולים והמטבע נראית מחוץ למים, כיון שזרק באופן של "שקליה בידיה" הרי התחייב בהשבה קודם שנכנסה המטבע לים וקודם ששקעה, שכן נחשב הוא לגזלן. צריכותא זו מביאה אותנו למסקנה חד משמעית שכדי להיפטר בטענת "הא מנח קמד" אנו צריכים שני תנאים שיקוימו: אחד באופן המעשה ותנאי שני במראית המים שבהם מוטלת המטבע.⁶

² הקשו האחרונים בהבנת פשט הגמ', איך ניתן לחייב את הזורק באופן של "שקליה בידיה" ולהחשיבו גזלן, הרי חסרה כוונה בקנין, שמוכח מתוך שזרק המטבע לים, שאינו מתכוון לקנותה! וניתן לתרץ שני תירוצים: א. ב"אבן האזל" ה"ל גנבה ואבדה פ"ב ה"ט"ז מביא בשם גיסו שדוקא מעשה קנין דורש כוונה בקנין כלו' כוונה לזכות. ממילא יש הבדל בין שני גזלנים: יש גזלן שגוזל ע"י מעשה קנין והוא אינו קונה אם חסרה כוונה בקנין. לעומתו יש גזלן הגוזל ע"י הוצאה מרשות הבעלים שאינו צריך להתכוון לזכות כגון המקרה דידן שמוציא בידו מרשות הבעלים וחשיב גזלן אע"ג דאינו מתכוון אלא לזרקה לים הגדול. ב. הגר"ח בהלכות חובל ומזיק פ"ז ה"ד אומר שגוזל עמ"כ להזיק חשיב גזלן ובמקרה דידן נטל המטבע בידו כדי לזרקה לים וחשיב גזלן בעוד המטבע בידו דהא הוציאה מרשות בעלים.

³ רש"י ד"ה: "עכורין".

⁴ כ"כ גם הרשב"א בסוגין בד"ה: "מתלב רבא". וז"ל: "ובאדיה אדויי דלא בעי השבה מעליא, במים צלולין מיהא שאפשר ליטלם פטור, משום דיכול לומר לו הא מנח קמד, אע"ג דבעכורין חייב..."

⁵ ברש"י ד"ה: "פטור".

⁶ הראב"ן במסכתין ס"י כ"א משווה בין המקרה שלנו למקרה הבא המובא בגמ' של "השף מטבע של חברו" ואומר שגם במקרה זה קיימים שני תנאים לפטור את השף: א. דלא מטא לידה. ב. דמחיה בקורנסא. התנאי הראשון לא כתוב בגמ' במפרש אך הראב"ן לומד שתנאי זה הכרחי דאל"כ ודאי שיתחייב עוד קודם שעשה מעשה כלשהו במטבע עצמה כיון דחשיב גזלן ובעצם התנאי הראשון דמיה ל"אדיה אדויי" במקרה דידן. כמו"כ לומד הראב"ן שגם כאן שני התנאים צריכי תרוויהו, שכן אי מטא לידה אע"ג דמחיה בקורנסא הרי חייב דחשיב גזלן וכל הגולנים משלמים כשעת הגזלה. ואי שייפא בשופינא חייב אע"ג דלא מטא לידה.

3. שיטת רש"י⁷

בניתוח התנאי השני מביא רש"י שתי טענות של הזורק לכך שצריך להיפטר: א. "הא מנח קמך". ב. התשלום לאמודאי שמעלה את המטבע רק נגרם כתוצאה מהמעשה ולא בדרך ישירה. רש"י בתחילת דבריו פותח בכך שהזריקה היתה באופן של "אדיה אדויי" כלומר איננו עוסקים כאן בגזלן. השאלה המתבקשת היא האם אנו עוסקים במזיק? כאן טוען הזורק שלא הזיק משום שהמים צלולים והמטבע "מונחת" לפניו ויכול לקחתה. גם בתשלום לאמודאי⁸ אינו יכול לחייבו כיון שהוצאה כספית זו נגרמה באופן עקיף וגרמא בניזקין פטור. רש"י לא מגדיר את המעשה שנעשה כמעשה נזק או גזלה, אלא אומר שזהו גרמא בלבד שכן לא נגע במטבע בכלל ולא חיסר בה משהו. ה"ברכת אברהם"⁹ מסביר פשט ברש"י וכותב שלכאורה נראה ששתי הטענות נפרדות ואינן קשורות זו בזו אולם נראה לומר דצריכי תרוויהו משום שאם המטבע היה נחשב לאבוד הרי ששכר האמודאי לא היה נחשב לגרמא כיון שעשה נזק במעשהו לבעל המטבע וצריך להחזיר המצב לקדמותו ולשלם הנזק וע"י העלאת המטבע הרי הוא מתקן את הנזק ובאמת אינו מחוייב בזה בהכרח כמו במקרה שראובן שבר לשמעון כלי שווה 200 ועכשיו שווה 150 והתיקון ע"י אומן יעלה 70 הדין הוא שישלם ראובן לשמעון 50 בלבד שכן 50 הפסידו ע"פ חשבון של " כמה הוא יפה וכמה היה יפה " ואינו חייב לתקן את הכלי. ונראה שכוונתו לומר, שאם עדיף להעלות את המטבע ולא לפצות, שכן שכר האמודאי פחות משווי המטבע אז זהו חיובו. כלומר המזיק יתחייב בפחות מן השניים – הפיצוי או התיקון. לכן הפטור משכר האמודאי איננו עצמאי אלא תלוי בטענה א' כלומר האם המטבע אבודה או לא. כך גם כתב רש"י: " ואינה אבודה ואי משום דבעי... גרמא הוא וגרמא בניזקין פטור " – ואחרי שאמרנו שאין המדובר בנזק א"א לחייבו בשכר האמודאי כיון שזהו גרמא ופטור.

4. שיטת תוספות

תוס' חולק על רש"י וסובר שההגדרה ל"אבוד" במקרה דידן הוא כל שאין האמודאי יכול להעלותו. כלומר: אם האמודאי יכול להעלותו מהים הרי שגם בעכורין אינו נחשב לאבוד והזיק ממש וכן ההיפך אם בצלולים אינו יכול להעלותו חשיב לאבוד ולנזק

⁷ הערה: סדר הדברים ע"פ הגמ' הוא: " אמר הא מנח קמך... והנ"מ בצלולין... והנ"מ דאדיה אדויי ". אך רש"י סידר דבריו הפוך מסדר הגמ' וכתב שפטור " דלא שקליה בידיה " ואח"כ כותב " הואיל וצלולין וקא חזי ליה אמר הא מנח קמך".

⁸ הקשה רבינו אפרים (מובא במרדכי): לשיטת רבינו יקר שר' מאיר דפליג אחכמים וס"ל דזורק מטבע חברו לים חייב לשלם לו שכר האמודאי, מאי שנא הא מהא דמכה בהמת חברו דחייב לשלם לו הנזק ואם ריפאה פטור אע"ג דהוציא ממון בשכר הרופא! וכן בריפוי ושבט דאדם דמחוייב להשכיר לו רופאים משא"כ בבהמה דפטור! (וכן הקשה לעיל דף ה': דגבי בור אמרינן בדף י"א. דעל בעל הבור להעלות הנבלה מן הבור משום דכתיב: "בעל הבור ישלם כסף ישיב לבעליו", ואי לאו קרא משמע דעל בעל הנבלה להשכיר ולהעלות הנבלה מן הבור ולא היה חייב בעל הבור להעלותה כיון דזה גרמא דומיא דזורק מטבע של חברו ומאי שנא מריפוי ושבט דאדם דחייב!) ולכן חולק רבינו אפרים על רבינו יקר ואומר שר"מ מודה בזורק מטבע דפטור, אלא דיש הבדל בין ניזקי גופו לניזקי ממונו דכשמוזק לגופו הרי צריך ליתן שכר לרופאים וחשיב ניזקי ממונו ואע"ג דשילם לו דמי ידו ורגלו עכ"פ הפחיתו משוויו דהא אם ימכר בשוק יפחיתו גם את שכר רפואתו ולכן חייב לו גם נזק ממוני זה. אולם כשהזיק לממונו וע"י זה הפסידו ממון אחר כגון שמחמת הכאת הבהמה הפסידו שכר רפואתה זהו גרמא משום שע"י הזיק ממנו נפסד ממון אחר כמו בזורק מטבע של חברו.

⁹ במהדורא קמא דף צ"ח ע"א.

ממש אע"פ שרואה את המטבע¹⁰. וכך כתב גם הרא"ש בפירקין סי' י"ג. נדייק בדברי התוס' ונאמר שראיית המטבע משפת הים אינה מועילה לטענת "הא מנח קמך" משום שכל עוד המטבע אינה ביכולת שימוש מיידית של הבעלים הרי היא חשובה כאבודה אע"פ שנראית משפת הים. אומנם לרש"י שמדגיש "הואיל וצלולין הן וקא חזי ליה אמר ליה הא מנח קמך" כלומר בצירוף אופן הזריקה של אדיה אדויי נוכל לומר שמספיק בראיית המטבע משפת הים אע"פ שלא ניתן כרגע להשתמש בה.

5. ביאור מחלוקת רש"י ותוספות

רש"י ותוס' נחלקו בהגדרת הטענה "הא מנח קמך" האם מספיק בראיה או שצריך יכולת שימוש מיידית של הבעלים. אולי נוכל לעגן את מחלוקתם במילות הגמ' ונאמר שנחלקו בפירוש המילה "חזי" בסוגיין. בגמ' כתוב: "אמר רבה הזורק מטבע של חברו לים הגדול פטור. מאי טעמא? אמר הא מנח קמך... והני"מ בצלולין דקא חזי ליה". רש"י סובר ש"חזי" הכוונה רואה לשיטתו, שכשהמים צלולים והמטבע נראית מתוכם יכול לטעון "הא מנח קמך" ולהיפטר. אומנם התוס' ס"ל ש"חזי" הכוונה ראוי ולכן מפרשים את "צלולין" כמילה המגדירה מצב שבו אפשר להעלות את המטבע ע"י אמודאי, בניגוד לרש"י המפרש "צלולין" כפשוטו, וכוונתם כאשר המטבע ראוייה לבעליה להוצאה יכול לטעון "הא מנח קמך" ולהיפטר.

6. שיטת הראב"ד בעניין הפטור

הראב"ד ס"ל שהפטור של רבה בכל מימרא ומימרא הוא בגלל כל טעם וטעם המובא בגמ' בצד המקרה בלי מכנה משותף עקרוני. כלומר זורק מטבע חברו לים פטור משום דא"ל "הא מנח קמך", ושף מטבע של חברו פטור משום "דלא עבד ולא מידי" שהרי לא חיסרה, והצורם אוזן פרת חברו פטור משום "דכולהו שוורים לאו לגבי מזבח קיימי". הראב"ד דוחה את הסברא שרבה פוטר בכל הנך משום דגרמי ניהו ולא דן דינא דגרמי, שכן רבה הקשה בגמ': "מתביב רבא: אין מחללין על מעות שאינן ברשותו. כיצד? היו לו מעות בקיסטרא או בהר המלך או שנפר כיסו לים הגדול – אין מחללין" ואומר שלפי סברא זו הקושיא אינה קשה ובלשונו: "דאם כן מאי תיובתיה ממעשר שני"? כלומר אם רבה פוטר משום שהוא לא דן דינא דגרמי הרי ניתן לתרץ קושיית רבא ולומר שבזורק מטבע באמת חשיב אינו ברשותו בים הגדול, אלא שפטור משום גרמי, ומכך שהגמ' לא פטרה בגלל גרמי משמע שזו אינה סיבת הפטור, אלא "הא מנח קמך". אח"כ אומר הראב"ד "ואפשר דהלכתא כוותיה בהנך תרתי דכרמא בניזקין ניהו ופטור". היוצא מדבריו: א. הראב"ד חולק על אלו הסוברים שרבה לא דן דינא דגרמי ולכן פוטר בכל המיקרים שכולם מיקרים של גרמי. ב. הראב"ד מבחין בין גרמא לגרמי (שלא כרש"י ראה הערה מס' 1), שהרי בתחילת דבריו אומר שרבה לא פוטר משום גרמי ובסוף דבריו אומר שאפשר שהלכה כמותו משום ששני המקרים הללו הם מיקרים של גרמא.

מבואר מהראב"ד בכ"ו: שחולק על הר"ף, והולך לשיטתו, שאת המקרים שהגדיר הר"ף כגרמי הגדיר הוא כגרמא. בשלהי "כיצד הרגלי" מביאה הגמ' מימרות של רבה כשאחת מהן היא: "ואמר רבה זרק כלי מראש הגג והיו תחתיו כרים וכסתות בא אחר

¹⁰ המרדכי כתב כאן: "ואע"ג דחזי ליה הרי כאילו אינו בעולם".

וסילקן או קדם וסילקן פטור. מאי טעמא? בעידנא דשדיה פסוקי מיפסקי גיריה". ובראב"ד: "ושמעתי אחריתי נראה לי שהמסלק את הכרים פטור משום דהווי גרמא בניזקיה ואיני משווה עם הרב בזה". כלומר, גם כאן הראב"ד אומר שהפטור הוא משום גרמא וכאן משמע שחולק על הרי"ף שכתב: "ומסתברא לן דלית הלכתא בהא כרבה משום דס"ל דלא דנין דינא דגרמי" והראב"ד ס"ל שאפילו שאנו דנים דינא דגרמי כאן יהיה פטור משום שאינו אלא גרמא בלבד.

נראה שזה היסוד להשגתו על הרמב"ם בהלי חובל ומזיק פ"ז ה"ז וז"ל: "כל הגורם להזיק ממון חברו חייב לשלם נזק שלם מהיפה שבנכסיו כשאר המזיקין. אע"פ שאינו הוא המזיק זה הנזק עצמו באחרונה הואיל והוא הגורם הראשון חייב. כיצד? הזורק כלי שלו מראש הגג ובא אחר וקדם... חייב נזק שלם כאילו שברו בידו" והשיג עליו הראב"ד: "א"א הרב פסק כן משום דדיינין דינא דגרמי, ואין הכל מודים לו לפי שלא עשה בכלי מעשה". נראה שהרמב"ם ס"ל כשיטת הרי"ף.

7. הבנת הרשב"א בקושיית רבא

הרשב"א כותב במפורש שהראב"ד חולק על הרי"ף ומחזק טעמם של אלו הסוברים שהפטור בכלום הוא משום "דינא דגרמי" מהעובדה שהגמ' הביאה את כל המקרים הללו כהדדי. והקשה הרשב"א קושי בהבנת קושיית רבא בגמ'. המשנה במע"ש (פ"א מ"ב)¹¹ מביאה שלוש דוגמאות ל"אינן ברשותו"¹² כשהמכנה המשותף הוא שאע"פ שהמעות נמצאות בשוויין המלא באותו מקום – כיון שהבעלים מנועים מלהשתמש בהן הרי הן חשובות כאבודות. עכ"פ רואים שהים הגדול חשוב כמקום אבוד ולכן לא מחללין עליו ואילו אצלנו רואים, שכשהמטבע בים הגדול יכול לומר לו "הא מנח קמך" (ובודאי מוכרחים לומר שבמע"ש המטבע נראית מחוץ לים שאל"כ ודאי שא"א לחלל שהרי היא אבודה לגמרי!) ושואל הרשב"א איך הגמ' מקשה מהתם להכא, הרי בסוגיין מדובר ב"אדיה אדוי" ולא שנטלה בידו ממש ולכן אינה נחשבת אבודה, ואילו בחילול כשאדם מחלל פירות על מעות הרי נחשבות המעות בידו (לכאורה רואים, שהרשב"א הבין ש"שקליה בידיה" אינו מגדיר חיוב גזלן, אלא מגדיר את החפץ כאבוד) ? ומתרץ הרשב"א שא"א לדמות מילתא למילתא ולומר ששוים ב"שקליה בידיה" משום שיש

¹¹ ופרש"י "היה לו מעות בקיסטרא": "מקום הוא ורחוק מאד ויש בו סכנת דרכים ואין שיירות מצויות שם" כלומר המטבע שווה שווי מלא באותו מקום שנמצאת ובכ"ז חשובה לאבודה מהבעלים כיון שאינם יכולים להגיע אליה. וראה עוד לעיל י"א. בעניין "טורח נבלה" מתרץ רבא שהנבלה שווה בבור ומחוצה לו זוז ולכן א"א לומר שהמזיק "כי קא טרח בדנפשיה קא טרח" (יעו"ש). והגמ' שואלת "ומי איכא כה"ג? ומתרת: אין. "דאמרי אינשי כשורא במתא בזוזא כשורא בדברא בזוזא". כלומר אע"ג שהקורה נמצאת במדבר ולא בהישג יד כרגע, כיון שיש אפשרות להביאה משם ולמוכרה בעיר בזוז – הרי שגם במדבר היא שווה זוז. ורש"י פירש שם שאע"ג שמחוסרת הבאה לעיר נמכרת בזוז. ומעניין שרבא אומר את שתי ההלכות הללו, בסוגיין ובדף י"א. ולכאורה הסוגיות חלוקות ויש סתירה בדברי רבא שהרי בי"א. הקורה שווה במדבר כמו בעיר אע"ג שהיא מחוסרת הבאה ובסוגיין בים הגדול המעות אינן מעות וא"א לחלל עליהן (וודאי צ"ל שבחילול המעות נראות ואפשר להעלותן מהים דא"כ פשיטא דא"א לחלל) ולכן תירוץ הגמ' בסוגיין, נוסף שדוחה קושיית רבא הרי הוא גם מיישב את הסתירה בדברי רבא שבאמת המעות בים חשיבי מעות לעניין מקח וממכר אך בחילול יש הלכה נוספת הדורשת "וצרת הכסף בידך" ולא מועיל שבשעת החילול יהיו במקום שאינן יוצאות בו במקח וממכר. ומדויקים הדברים מדברי הרשב"א שכתב שאם המעות נמצאות במדי ויוצאות שם ובמקום שנמצא המחלל, הווי חילול וחשיב "בידך" למרות שהמחלל מרוחק ממדי. כלומר לא אכפת לן שהמעות מחוסרות הבאה והמחלל לא יכול כרגע להשתמש בהן, אלא בעינן שהמעות יצאו היכן שנמצאות והיכן שהמחלל נמצא. ויעויין ברמב"ם ה"ל מעשר שני ונטע רבעי פ"ד ה"י"ד ובהשגת הראב"ד שם.

¹² הרשב"א למד את פירוש המילה "חזי" בגמ' כתוס' מלשון ראו ולא מלשון נראה.

הבדל ביניהם שהרי ב"זרק מטבע" כשלוקח בידו הרי הוא מתחייב בהשבה לבעלים ואינו יכול לומר לו שהמטבע נמצאת בידו ושילך ללוקחה משם, אע"ג ששווה שווי מלא וזהו דין "והשיב את הגזלה אשר גזל". אומנם כשאדם מחלל פירות על מעות והמעות נמצאות במדי ויוצאות שם וכאן, כלומר שוות שוויין המלא, יכול לחללן ואע"ג שלא בידו ממש הרי נחשבות כאילו הן בידו לעניין החילול. ולכן אומר הרשב"א שקושיית הגמ' תובן אם נאמר ש"שקליה בידיה" הוא מגדיר מעשה גזלן וההשוואה בקושיה לגבי הגדרת מצב החפץ היא רק בין אדיה אדויי למעשר שני. כמו שבסוגיין כשזרק באופן של "אדיה אדויי" למים צלולין שאפשר ליטלם (ובעכורין חייב אע"ג שזרק באדיה אדויי) פטור ונחשב לממון הראוי לו כך גם לגבי חילול צריך להיות ממון הראוי לו בים הגדול ומדוע "אין מחללין"? ועכשיו מתרצת הגמ' שבאמת כשהמטבע נמצאת בים הגדול באופן שנראית משפת הים ואפשר להביאה הרי נחשבת לממון הראוי¹³ ובאמת הפירות היו צריכים להיות מחוללין על המעות הללו, אלא שיש הלכה מיוחדת ב"מעשר שני" שהתורה אמרה "וצרת הכסף בידך"¹⁴ ודרשו חז"ל "מן המצוי בידך" ומטבע זו אינה ב"ידך" בשעת החילול אע"ג שאפשר להביאה מהים לאחר זמן. וזה ההבדל בין נזיקין למעשר שני שבנזיקין לא בעיני שיחזיר ממש ליד הנזיק, אלא מספיק שהנזיק רואה את המטבע ואפשר להוציאה ובחילול צריך שיהיה אפשר להשתמש בכסף ברגע החילול (וראה עוד בהערה 12 בסופה).

8. הבנת הקצות בנמ"י ובעה"מ

הגמ' לקמן קא. עוסקת בשאלה האם חזותא מילתא או לאו מילתא, כלו' האם דבר שרק נראה אך א"א להשתמש בו נחשב לאותו דבר עצמו או לא, כגון גנב חפץ וצבע את החפץ בצבע ועכשיו משיב את החפץ: האם הושב רק החפץ או שגם הצבע הושב עם החזרת החפץ. הגמ' מנסה להעמיד את הספק הנ"ל באוקימתא, כשבתחילה מנסה להעמיד במקרה שגזל סימנים ועשה מהם צבע וצבע את הצמר שלו אך הגמ' דוחה אפשרות זו משום שבמקרה זה אין כל ספק שהרי קנה את הצבע בשינוי ומשלם כדמעיקרא. לאחר מכן מעמידה שגזל צבע מוכן ודוחה ולבסוף מעמידה שגזל צבע מוכן וצמר מאותו אדם וצבע את הצמר באותו צבע ועתה משיב לו את הצמר הצבוע והספק: האם השיב לו צמר בלבד וצריך לשלם לו דמי הצבע שהפסידו בנפרד (למ"ד אין שבח סימנים ע"ג הצמר) או שבהשבת הצמר החזיר לו גם את הצבע (למ"ד יש שבח סימנים ע"ג הצמר). הגמ' מנסה לדחות שכן עכשיו התייקר הצמר הצבוע ואז גם למ"ד "אין שבח סימנים..." הרי עכשיו הצמר יקר יותר מבשעת גזילה וממילא משיב לו את הצבע בהחזרת הצמר, ודוחה הגמ': א. מדובר שהצמר הצבוע הוזל וממילא לא משיב לו את הצבע בהחזרת הצמר. ב. מדובר שצבע קופא (ראה רש"י כאן) שאין ערכו עולה בעקבות הצביעה.

הרי"ף פסק בסוגיין דלית הלכתא כדרבה משום דדיינין דינא דגרמי כעובדא דפרס ורב אשי. בסוגיית "חזותא מילתא או לאו מילתא" מביא הרי"ף את האוקימתות הניסיוניות ובאוקימתא שהתקבלה למסקנה משמיט הרי"ף את הדחיה השניה המובאת בגמ': "דצבע בהו קופא" ונשאלת השאלה מדוע?

¹³ דברים י"ד כ"ה.

¹⁴ דברים י"ד כ"ה.

בעל ה"מאור" אומר שכל השאלה של יש שבח סימנים ע"ג הצמר הרי היא בסימנים המוכנים לצביעה ולא שצריך לשרותן וכו', דאל"כ הרי כשמכין מהם צבע הרי הוא גוזל בידיים ומתחייב בהשבה מעליא, ולכן גם בדחיה השניה של הגמ': "דצבע בהו קופא" מוכרחים לומר שלא הגביה הסימנים, אלא זרק את הקופא לתוכן, ודוקא למאן דלא דן דינא דגרמי פטור, ודמיא לדרבה בזורק מטבע של חברו לים הגדול דא"ל הא מנח קמך, ואמרינן עליה הנ"מ דאדיה אדויי אבל שקליה בידיה השבה מעליא בעי. וצריך להבין מאי שנא קופא מסימנים למאן דלא דאין דינא דגרמי דבעינן דוקא דיטול הקופא וישליך לסימנים ולא שיגביה הסימנים? ונ"ל בביאור הדברים שזה תורף נסיון הגמ' ליצור אוקימתא מתאימה, כיון שאנו מבקשים למצוא אוקימתא כזו שבה יהיה צד לחייב את הצובע רק בגלל שחיסר צבע לחברו בצביעת הקופא והצבע נראה ולא בגלל חיובים אחרים. לכן אנו מקפידים לומר שדוקא את הקופא נטל בידו ולא את הסימנים כיון שהדיון אינו על הקופא, דפשיטא שחייב להחזירו, אלא על הסימנים, ואילו לקחם בידו פשיטא דיתחייב להשיבם ומאי מיבעיא הגמ'. ההבדל בין שני התירושים בגמ' מבואר בש"ך חו"מ סי' שס"ג סקט"ז, שאם אומרים "זל ציבעא" אין כאן דינא דגרמי כי בצביעה לא חיסרו כלום וההזלה היתה ממילא, ולא באים לחייבו מצד דינא דגרמי. ואילו בצבע קופא חיסרו בצביעה בגרמי. כן צריך להבין האם ההשוואה בדברי בעל ה"מאור" בין זורק לים לצובע קופא היא אנלוגיה מוחלטת בין המקרים או דוקא לענין מסויים. ונראה לומר שההשוואה רק לענין "אדיה אדויי" שבשני המקרים המעשה נעשה ללא נגיעה בחפץ. אך ודאי שההשוואה לא לענין "הא מנח קמך" שהרי סו"ס הקופא מונח לפני בעליו ואילו המטבע בתוך המים.

הקצות¹⁵ מביא דברי הנמ"י בסוגיית "חזותא מילתא או לאו מילתא" שכתב שהדחיה השניה "דצבע בהו קופא" אתיא רק למאן דלא דן דינא דגרמי ולכן פטור. אבל אגן דדיינינן דינא דגרמי מחייבין משום דלא מצי למישקלינהו ולכן חייב לשלם לו דמי הסימנים ולא סגי בהחזרת הקופא (ודמיא לצמר קמהדר ליה, סימנים לא קמהדר ליה).¹⁶ וקשה לשיטת התוספות והרא"ש שכתבו בהא דהזורק מטבע של חברו לים הגדול פטור והנ"מ דאדיה אדויי והנ"מ בצלולין – דצלולין לאו דוקא ואורחא דמילתא נקט, אלא כל היכא דלא מצי בר אמורא למשקלינהו מקרי אבוד אפילו בצלולין וחייב אפילו לרבה דלא דן דינא דגרמי. א"כ לא משכחת לתוס' והרא"ש הך אוקימתא ד"צבע בהו קופא" שהרי אמרנו דהך אוקימתא אתיא דוקא למאן דלא דן דינא דגרמי (ולכן פטור), ואיירי דא"א למישקלינהו דהא צפון עברי מיעבר וליתא לצבע ואילו לתוס' והרא"ש גם מי שלא דן דינא דגרמי יחייב היכא דא"א למישקלינהו? ונשאר בצ"ע. ומוסיף הקצות דמשמע מהנמ"י מהרמב"ן ובעה"מ שבמקום שרואה את הצבע אע"ג דלא מצי למישקלינהו פטור למאן דלא דן דינא דגרמי וה"ה בצלולין שהמטבע נראית מתוכן פטור לרבה אע"ג דלא מצי למישקלינהו. מ"מ ע"פ דעת הרמב"ן ובעה"מ מובן שהרי"ף שפסק שדיינינן דינא דגרמי, לא הביא את האוקימתא השניה של הגמ' "דצבע בהו קופא".

¹⁵ קצה"ח סי' שפ"ו סעיף ג' סק"ט.

¹⁶ וצ"ע שהרי בנמ"י לפנינו אמר כן על האוקימתא הראשונה "דזל ציבעא".

9. סיכום

במאמר הובאו שתי מחלוקות ראשונים: א. בגדר "הא מנח קמך". ב. בסיבת הפטור של רבה.

בגדר "הא מנח קמך" נחלקו רש"י, הנמ"י, הרמב"ן ובעה"מ מחד, כנגד הרא"ש והתוס' מאידך. רש"י וסיעתו ס"ל דכל היכא דבעל המטבע רואה את המטבע שלו חשיב מונח לפניו אע"ג דאינו יכול להשתמש בו בכלל משום דלא בעינן דהשוויות תהיה מונחת לפניו (ומדובר שלא שקליה בידיה), אלא מספיק שגוף החפץ, אע"ג דאינו שווה לו כלום כרגע, ישאר ברשות הבעלים אפי' לעניין ראייה בלבד כמו שנמצא לפניו בתוך כספת מזכוכית שהמטבע נראית מתוכה וא"א בכלל להוציאה. ואילו התוס' והרא"ש ס"ל דאין כל אמת בטענת "הא מנח קמך" כאשר הבעלים אינם יכולים להשתמש בממונס, שכן בעלות על חפץ - פירושה יכולת השימוש בו, ולכן "הא קא חזו ליה" מוסב על האפשרות להעלותה מן היס ולא סגי בראייה גרידא. בסיבת הפטור של רבה נחלקו הרמב"ם והרי"ף כנגד הראב"ד. הראב"ד ס"ל שרבה פוטר בגלל הסיבות המפורטות בגמ' בכל מקרה ומקרה ודוחה טעמם של הרי"ף והרמב"ם בשאלתו. הרמב"ם והרי"ף ס"ל שרבה פוטר כיון שכל המקרים הללו הם מקרים של גרמי והוא לא דן דינא דגרמי. הרשב"א מביא ראיה לדבריהם מכך שהגמ' הביאה את המקרים כהדדי משמע שטעם אחד להם.